

Epitety gatunkowe *ambiguus*, *fallax*, *ignotus*, i podobne

Specific epithets *ambiguus*, *fallax*, *ignotus*, etc.

JAKUB DOLATOWSKI

Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach

Arboretum and Department of Physiography in Bolestraszyce
Bolestraszyce 130, PL-37-700 Przemyśl, skr. poczt. 471, Poland

E-mail: kubadola@gmail.com

Received: 2 February 2016, Accepted: 1 April 2016

Nomina si nescis, perit [et] cognitio rerum
Gdy nie znasz nazw, ginie [i] rozpoznanie rzeczy

(Edward Coke, w pierwszej części *Institutes of the Laws of England* z 1628 r.,
słów tych użył potem Linneusz w *Critica Botanica* w 1736 r.
i Carl Mathieu w *Nomenclator pomologicus*, w 1889 r.)

ABSTRACT: This is a study of the meaning and usage of such specific epithets in the names of trees, shrubs and perennials, which show uncertainty, double- or multiple-meaning, or epistemological dilemmas. The definitions are presented in three semantic groupings. The first covers epithets which show the author's uncertainty over the name, or his doubts about certain aspects of the description, the true taxonomy, its range or origins etc. (*ambiguus*, *anceps*, *confusus*, *dubius*, *falsus*, *incertus* and *obscurus*). The second group presents epithets which show a lie or cheating – situations where the plant managed to mislead the botanist who was describing it, or which show a clear falsehood or delusion (*fallax*, *deceptor*, *decipiens*, *spurius*). The third group comprises epithets showing ignorance, neglect or lack of knowledge (*ignotus*, *innominatus*, *neglectus*). The presentation of particular epithets is described through examples of concrete taxa and their discovery, investigation and description – thus taking these plants from “the woods” into “the books”.

Key words: botanical Latin, epistemology, nomenclature, semantics, terminology, vocabulary

Wstęp

W pracy botanika ważne miejsce zajmują same nazwy badanych obiektów, zarówno nazwy rodzajów jak i epitety gatunkowe. Ich tworzenie i ich późniejsze losy oraz towarzyszące nazywaniu taksonów rozterki, pułapki i niejasności, są równie pasjonujące, co taksonomiczne niuanse, nomenklatoryczne prawidła, badanie morfologicznej zmienności czy chorologicznych białych plam. Istoty obu obszarów, wiedzy i kultury, rzeczy i nazw, żywią się sobą wzajemnie, stąd bliźniacze problemy i emocje.

W obrębie epitetów gatunkowych jest grupa z punktu widzenia psychologii nauki szczególnie ciekawa, mianowicie określenia, które przekazują niepewność, rozterki, trudności czy nawet bezradność botanika, opisującego roślinę, który nie mógł sobie do końca poradzić, coś „uwieralo”, pozostało do wyjaśnienia lub to, co opisywał, było do czegoś innego, już opisanego, łudząco podobne – i taka konstatacja trafiła, już na zawsze, do epitetu, pamiątka zmagani i przestroga, znak ostrzegawczy dla potomnych.

Podstawowe znaczenie omawianych niżej epitetów podają za słownikami Bielikowicza (1866), Kreinera (1963),

Kirpičnikova i Zabinkovej (1977), Stearna (1992, 1996), Genausta (1996) i Plezi (1998–1999). Poszukiwanie nazw, które zawierałyby interesujące mnie epitety ułatwiły w decydujący sposób dwie bazy internetowe, mianowicie IPNI The International Plant Names Index (2016) i The Plant List – A working list of all plant species (2016).

Omówienie epitetów

Ambiguus. To epitet dobrze znany z publikowanych ostatnio w *Roczniku PTD* prac o robinia. Jan Ludwik Maria Poiret opatrzył nim przed dwustu laty opisywaną przez siebie robinie, przedmiot niedawnych rozważań taksonomicznych Zielińskiego i współpracowników (2015) oraz Zielińskiego (2016). Słowo wyraża powątpiewanie, dwuznaczność, sporną lub niepewną tożsamość taksonu. Poiret nie był do końca pewien istoty opisywanego gatunku i odwoływał się do wcześniejszych spostrzeżeń, wedle których ta robinia miała być – ale czy na pewno jest? – mieszańcem: *Cet arbre, dit M. de Foucault, paroît être une espece hybride, mitoyenne entre le robinia viscosa & le pseudoacacia* [To drzewo, jak uważa de Foucault, **wyduje się być** gatunkiem mieszańcowym, pośrednim między robinią lepką a białą] (Poiret 1816, s. 690; tłum., tu i dalej, JD).

Wśród roślin bliżej nam znanych mamy jeszcze *Cotoneaster ambiguus* Rehder et E.H. Wilson (w: Sargent 1912, ss. 159–160). W protologu, czyli we własnym komentarzu do diagnozy łacińskiej, autorzy wyjaśniali: *Allied to Cotoneaster acutifolia Turczaninow, which is readily distinguished by its generally ovate much less pubescent leaves and more densely pubescent calyx. From Cotoneaster moupinensis Franchet [...] is easily recognized by its smaller foliage [etc.] It must be confessed, however, that there is a great similarity between all these black-fruited Cotoneasters from China.* [Bliski *Cotoneaster acutifolius* Turczaninow, który można łatwo odróżnić po jego ogólnie rzecz biorąc jajowatych i słabiej owłosionych liściach oraz gęściej owłosionym kielichu. Od *Cotoneaster moupinensis* Franchet [...] łatwy do odróżnienia po drobniejszych liściach [etc.] **Trzeba jednak przyznać, że wszystkie te czarnoowocowe irgi chińskie są do siebie bardzo podobne**].

Podobne znaczenie mają epitety **anceps** (dosłownie – obosieczny, a przenośnie: dwuznaczny, niejasny, wątpliwy), **confusus** (pomieszany, nieuporządkowany), **dubius** (wątpliwy), **falsus** (nieprawdziwy, będący naśladownictwem), **incertus** (wątpliwy, niepewny) – i tu znajdujemy bez trudu wiele przykładów, także wśród drzew i krzewów. Częstym epitetem jest wieloznaczne słowo **obscurus**, zarówno w swym znaczeniu dosłownym – jako „ciemny” czy „mroczny” (tu dobrze nam znane brzoza i irga), ale i przenośnym, jako słowo, które oddaje coś niewyraźnego, nieokreślonego, wątpliwego, zakrytego. Przykłady tego drugiego znaczenia znaleźć oczywiście trudniej.

Fallax, to kłamliwy, zdradliwy, podstępny, obłudny, fałszywy, złudny, albo, gdy słowo odczytujemy jako rzeczownik a nie przymiotnik, bo i tak można, po prostu kłamca czy obłudnik. Nie przypuszczamy nawet, jak wiele jest nazw

drzew i krzewów, których autorzy zapisali w epitecie swe rozterki, dając tam właśnie *fallax*! Mamy tu, by podać pierwsze z brzegu – berberys, głóg, jesion, jeżynę, kalinę, klon, neillię, różę, sosnę, symflokos, wrzosiec.

Edmund Boissier opisał *Rhamnus fallax*, „szakłak złudny”, a to ze względu na trudności w odróżnieniu go od znanego i opisanego już wcześniej – *Rh. alpinus*. W protologu objaśniał to tak: *Valde similis Rh. alpino pro quo eum diu habuimus, ab eo specificè differe videtur floribus in omnibus a me observatis hermaphroditis nec dioicis* [Bardzo bliski *Rh. alpinus*, **za który to gatunek przez długi czas go uważaliśmy**, różni się jednak od niego istotnie kwiatami, które u wszystkich badanych przeze mnie okazów były obupłciowe a nie dwupiennie rozmieszczone] (Boissier 1856, ss. 73–74). Obecnie widzimy to inaczej, ale tu, dla mnie, ważna jest sama nazwa, która petryfikuje rozterki botaników i samego Boissier.

Drugim przykładem z kręgu dendrologii niech będzie jeden z wielu „drobnych” gatunków drzew, hojnie opisywanych swego czasu przez francuskiego botanika, Ludwika-Alberta Dode’a, mianowicie orzech, *Juglans fallax* (Dode 1906, ss. 89–91); obecnie uznawany co najwyżej za podgatunek orzecha włoskiego lub raczej włączany w zakres jego podstawowej zmienności. Dode tak uzasadnił wybór epitetu: *La noix est d’un aspect trompeur, d’où le nom donné; quoique plus petite, elle représente extérieurement assez bien l’aspect de celle du J. regia* [**Wygląd orzecha prowadzi do pomyłek, stąd taką właśnie nazwę otrzymał**, bo choć mniejszy niż to zwykle ma miejsce, pozostaje jednak orzechem typowym dla *J. regia*].

Przegląd epitetowych „bytów podstępnych” zamknie roślina sama w sobie wyjątkowo intrygująca – mieszaniec jarzębu pospolitego i aronii czarnej, mianowicie *×Sorbaronia fallax* (C.K.Schneid.) C.K.Schneid., opisana najpierw, w 1904 r., prowizorycznie i rozmyślnie nieprecyzyjnie, jako gatunek jarzębu, *Sorbus fallax*. Oto komentarz autora obu nazw, Camillo K. Schneidera (1904, s. 676): *Von S. heterophylla schwer zu scheiden [...] Ich musste wohl und übel einen neuen Namen wählen [Trudny do oddzielenia od S. heterophylla [...] chcąc nie chcąc muszę znaleźć dla niego jakąś nową nazwę]. Sorbus heterophylla to gatunek jarzębu opisany przez Dippela w 1889 r., także de facto mieszaniec międzyrodzajowy. I po dwu latach Schneider spełnił zapowiedź, tworząc odpowiednią kombinację i przenosząc „swój własny” *S. fallax* w ramy nowo opisanego rodzaju *×Sorbaronia*. Objął to tym razem tak: *Ich habe im Handbuch [w 1904 r.] dies noch nicht getan, und zwar aus einer gewisser Scheu, um nicht zu viele Namen zu schaffen [W podręczniku nie uczyniłem tego, a to po prostu z obawy, by nie tworzyć zbyt wielu nowych nazw]* (Schneider 1906, s. 134).*

Mamy jeszcze **spurius**, co pierwotnie było u Rzymian określeniem dziecka nieślubnego, bękarta, czyli, jak pisze Genaust (1996) *pozamałżeńskiego, zrodzonego z nieznanego ojca i prostytutującej się matki*. Później znaczenie słowa złągodniało i zarazem uległo poszerzeniu, stając się ogólnym, oderwanym określeniem czegoś fałszywego, nieprawego, nieautentycznego. Genaust (l.c.) daje przykłady sytuacji, w których botanicy stosowali epitet „spurius”, mianowicie –

dla neofitów, których pochodzenie było niepewne, dla roślin, postrzeganych jako istniejące w dwu odrębnych postaciach, co tłumaczono rzekomą odrębnością ich płci, „męskiej” lub „żeńskie” (*Tussilago* i *Petasites*), dla takich wreszcie, które z trudem tylko i chwiejnie przypisywano to do jednego, to do innego rodzaju lub rodziny. Wśród samych drzew i krzewów strefy umiarkowanej znajdziemy kilkanaście przykładów – aronii i jej mieszańca z jarzębem, gruszy, jeżyny, lipy, olszy, róży, sosny, wierzby i wrzośca. Jako przykład rośliny bliskiej pierwotnemu znaczeniu słowa weźmy *Sorbus spuria* Pers., którą to nazwę Persoon (1807) dał odległemu, a więc – „pozamałżeńskiemu”, mieszańcowi: **planta hybrida matre *P. arbutifolia* et patre *Sorbo aucuparia* [roślina mieszańcowa, z matki *Pyrus* (= *Aronia*) *arbutifolia* i z ojca – *Sorbus aucuparia*]**.

Bardzo podobne znaczenie i zastosowanie w nomenklaturze botanicznej ma **deceptor** – „oszukiwaniec, oszust”, taki, co to zwodzi i w ogóle – „ściemnia” (wśród roślin na taki epitet zasłużyły sobie jedynie dwie, z rodzajów *Crassula* i *Rhizanthus*); w postaci przymiotnikowej – **decipiens**, „zwodniczy”, słowo używane podług Stearna na określenie gatunku „bardzo przypominającego inny”. Opatrzono tym epitetem setki gatunków, wśród nich wiele drzew, krzewów i bylin.

Ignotus to epitet gatunku jak dotąd „nieznanego, pomijanego, zapoznanego”. Słowo trafiło do nazw tylko kilku drzew i krzewów, dla przykładu irgi, róży czy wiśni. Przyjrzyjmy się wiśni. Aven Nelson (1906, s. 53) opisał nowy jej gatunek, *Prunus ignota*, komentując diagnozę następująco: *It is a little singular that no one has reported this in fruit, but the fine specimens distributed by Prof. C.S. Crondall, as P. pennsylvanica, [...] cannot well be ignored* [To dość dziwne, że nikt dotąd nie odnotował [zebrał] jej w owocach, ale **nie można wszak nie zauważać** pięknych okazów, zebranych przez prof. C.S. Crondalla, jako *P. pennsylvanica*].

Podobne znaczenie wprowadzają do nazw epitety **innominatus**, „nienazwany, bez imienia”, i **neglectus**, „zaniedbany”, i to zarówno w znaczeniu dosłownym, jak przenośnym. Pierwszy epitet trafia się rzadko, co nie może dziwić, gdy wziąć pod uwagę obecność w nazwie rośliny słowa, które oznacza wszak – brak nazwy. Mamy tu kilka zaledwie gatunków, w tym jeden nam szczególnie bliski, bo to *Ribes ×innominatum* Jancz., agrest opisany przez Edmunda Janczewskiego w jego klasycznej już monografii z 1906 r. Drugi epitet, *neglectus*, prowadzi nas do kilkudziesięciu drzew i krzewów, ale naszej ogrodniczej codzienności będą z kolei najbliższe *Tilia neglecta* Spach i *Aesculus ×neglecta* Lindl.

Literatura

- BIELIKOWICZ A. 1866. Słownik polsko-łaciński przez [etc.], 1–2. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- BOISSIER E. 1856. Diagnoses plantarum novarum præsertim orientalium nonnullis Europæis Boreali-Africanisque additis [:] Series secunda [:] 5. B. Hermann, Lipsiæ.
- DODE L.-A. 1906. Contribution a l'étude du genre Juglans. Bulletin de la Société Dendrologique de France 1: 67–98.
- GENAUST H. 1996. Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. 3 Aufl., überarb. u. erweit. Birkhäuser Verlag, Basel–Boston–Berlin.
- IPNI The International Plant Names Index. <http://www.ipni.org/ipni/idPlantNameSearch.do>. [data dostępu: 12.01.2016].
- KIRPIČNIKOV M., ZABINKOVA N. 1977. Russko-latin-skij slovar' dlâ botanikov [:] Lexicon rossico-latinum in usum botanicorum. Nauka, Leningrad.
- KREINER J. 1963. Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie. Wyd. 2, uzup. Ossolinuem i PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- NELSON A. 1906. Contributions from Rocky Mountain herbarium, 7. Botanical Gazette 42(1): 48–80.
- PERSOON C.H. 1807. Synopsis Plantarum seu Enchiridium Botanicum, complectens [etc.], 2. Treuttel et Würte, Parisii Lutetiorum & Gotta J.G., Tubingæ.
- PLEZIA M. (red.) 1998–1999. Słownik łacińsko-polski, 1–5. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- POIRET J.L.M. 1816. Encyclopédie méthodique. Botanique, par M. Lamarck [...] continue par J.L.M. Poiret [...]. Veuve Agasse, Paris.
- SARGENT Ch.S. (red.) 1912. Plantae Wilsonianae [:] an enumeration of the woody plants [etc.], 1. The University Press, Cambridge.
- SCHNEIDER C.K. 1904. Illustriertes Handbuch der Laubholzkunde. Charakteristik der in Mitteleuropa [etc.] von [...], 1. Gustav Fischer, Jena.
- SCHNEIDER C.K. 1906. Species varietatesque Pomacearum novae. Repertorium Specierum Novarum Regni Vegetabilis 3: 133–137.
- STEARNS W.T. 1992 Botanical Latin [etc.]. 4th ed. David & Charles, Brunel House.
- STEARNS W.T. 1996. Stearn's Dictionary of Plant Names for Gardeners. Repr. with some emend. Cassell, London. The Plant List [:] A working list of all plant species. <http://www.theplantlist.org/tpl1/search>. [data dostępu: 16.01.2016].
- ZIELIŃSKI J. 2016. Różowokwiatowe mieszańce robinii (*Robinia* L., Fabaceae) w uprawie. Propozycja utworzenia grup kultywarów: Ambigua i Margarettae. Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego 64: 21–33.
- ZIELIŃSKI J., BIEL G., DANIELEWICZ W., TOMASZEWSKI D., GAWLAK M. 2015. Różowokwiatowe robinie (*Robinia* L., Fabaceae) dziczące w Polsce. Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego 63: 9–33.